

BAZI KAMU HUKUKU İŞLEM VE KARARLARININ BİREYSEL BAŞVURU KONUSU AÇISINDAN İNCELENMESİ*

*Öğr. Gör. Seyithan KAYA***

Özet

Bireysel başvurunun konusunu kamu gücü işlem, eylem ve ihmallerinden kaynaklanan bireysel hak ihlalleri oluşturmaktadır. Ancak bütün kamu gücü işlem, eylem ve ihmallerinden dolayı bireysel başvuru yapılamaz. Örneğin yasama işlemleri, düzenleyici idari işlemler ile Anayasa Mahkemesi kararlarına karşı doğrudan bireysel başvuru yapılamaz. Biz de bu çalışmada yasama, yürütme ve yargı organlarının bazı işlem ve kararları bireysel başvuru açısından özet olarak inceledik

Anahtar kelimeler: Düzenleyici idari işlemler, bireysel başvuru, kamu hukuku işlemleri.

Abstract

The subject of the individual application is the violation of individual rights arising from public power transactions, actions and omissions. However, due to all public power transactions, actions and omissions, individual applications cannot be made. For example, no direct application can be made against legislative proceedings, regulatory administrative acts and decisions of the Constitutional Court. In this study, some procedures and decisions of legislative, executive and judicial bodies are examined in terms of individual application.

Keywords: Regulatory administrative acts, individual application, public law acts.

* Bu çalışma, Prof. Dr. M. Tevfik Gülsoy'un danışmanlığında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, savunulmuş olan "Türk Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru" adlı yüksek lisans tez çalışmasındaki ilgili bölümün özeti olarak hazırlanmış, güncelleştirilmiş ve geliştirilmiştir.

** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Adalet MYO Öğretim Görevlisi, EBYÜ SBE Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.
Makale Geliş Tarihi:08/11/2018 / Makale Kabul Tarihi:17/12/2018

I. GİRİŞ

Bireysel başvuru, kamu gücü işlem, eylem ve ihmallerine (eylemsizliklerine) karşı yapılabilir. Bu husus Anayasa m. 148/3'te şöyle düzenlenmiştir; “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.*” Bireysel başvuru hakkı, 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’un¹ 45. maddesinin birinci fıkrasında da; “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi² ve buna ek Türkiye’nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir. İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmuş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.*” şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzenlemelere göre bireysel başvuruda bulunabilmek için; temel hak ihlalin kamu gücünün işlem, eylem ya da ihmallerinden kaynaklanması ve başvuru konusu temel hakkın Anayasa, AİHS ve Sözleşmeye Ek Türkiye’nin taraf olduğu protokoller kapsamında olması gerekir.

Bireysel başvuruya konu edilecek haklar meselesi, ülkeden ülkeye farklılık arz etmekle beraber, genel olarak başvuruyu kabul eden ülkelerin tamamı, bireysel başvuru kurumunu kamu gücü işlem, eylem ve ihmallerine karşı kabul etmişlerdir. Örneğin Almanya Anayasasına göre, bireyin anayasa şikâyetinde bulunabilmesi için, güvence kapsamındaki temel haklarından birinin bir kamu gücü tarafından ihlal³ edilmiş olması gerekir.⁴ Bu durum Almanya Anayasa Mahkemesi Kanununda da; “*şikâyetin gerekçesinde ihlal edildiği iddia edilen temel hakla birlikte, eylem ya da ihmaliyle hakkı ihlal eden organ ya da*

1 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, çalışmamızda 6216 sayılı Kanun olarak kısaltılmıştır.

2 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, çalışmamızda AİHS olarak kısaltılmıştır.

3 İhlal “*bozma, zarar verme; yasa ve düzene uymama; ihlal etmek, bozmak, zarara uğratmak*” anlamlarında kullanılan bir kavramdır. TDK Türkçe Sözlük, Ankara 2005, s. 941.

4 Zafer Gören, “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, SÜHFD, C. 5, S. 1-2, Konya 1996, s. 316.

"makamın" gösterilmesi gerektiği şeklinde ifade edilmiştir.⁵ Diğer bir ifadeyle bireysel başvuruda bulunabilmek için ihlalin bir kamu gücünden kaynaklanması gerekir.⁶ Kamu gücünden ise yasama, yürütme ve yargı organlarının anlaşılması gerektiği konusu öğretide tartışmasızdır.⁷ Ancak yasama, yürütme ve yargı organlarının bütün işlemlerine karşı bireysel başvuru yolu açık değildir. Bireysel başvuruya konu yapılamayacak kamu gücü işlemleri de vardır.

Anayasanın 148. maddesinin üçüncü, dördüncü ve beşinci fıkra ile 6216 sayılı Kanunun 45.-51. maddelerindeki düzenlemelerden anlaşılacağı üzere, diğer ülke uygulamalarında olduğu gibi, bizde de bireysel başvurunun konusunu kamu gücü işlem, eylem ve ihmalleri oluşturmaktadır.

Bireysel başvurunun konusunu kamu gücünün işlem, eylem ve hatta ihmalleri oluşturabilir. Yapılması gereken bir işlem ya da eylemin yapılmaması durumunda, başvuruya konu haklardan birinin ihlal edilmesi neticesinde de AYM'ye bireysel başvuru yapılabilir. Bu doğrultuda kanuni garantörün ihmalleri de bu kapsamda değerlendirilebilir.⁸ Diğer bir ifade ile kamu gücünün ihmali niteliğindeki işlemlerinin, bireysel başvuruya konu edilebilmesi için kamu organlarının bir işlem veya davranışta bulunma mecburiyetinin

⁵ **Ece Göztepe**, *Anayasa Şikâyeti*, AÜHF Yayınları No: 530 – AÜHF Döner Sermaye Yayınları No: 45, Ankara 1998, s. 42.

⁶ **Ece Göztepe**, "Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru" (Anayasa Şikâyeti / Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar), Tartışma Paneli, (Av. Özdemir Özok anısına) *TBB Yayınları*, Ankara, Ekim 2011, s. 35.

⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz.; **Yavuz Sabuncu/ Selin Esen Arnwine**, "Türkiye İçin Anayasa Şikâyeti Modeli Türkiye'de Bireysel Başvuru Yolu", *Anayasa Yargısı*, C. 21, Y. 2004, s. 229-246; **Göztepe**, *Anayasa Şikâyeti*, s. 42-43; **Göztepe**, "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi", s. 27; **Bahadır Kılınç**, "Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 2008, s. 24; **Rudolf Mellinohof**, "Federal Almanya Cumhuriyeti'nde Anayasa Şikâyeti", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 26, Yıl: 2009, s. 36; **İbrahim Şahbaz**, "Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Sorunlar", Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti/Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar), Tartışma Paneli, (Av. Özdemir Özok anısına), *TBB Yayınları*, Ankara Ekim 2011, s. 81.

⁸ Doktrinde ölüm neticesinin meydana gelmesini engelleme bakımından kanuni olarak belli bir yükümlülük altında olan kimseler "*kanuni garantör*" olarak ifade edilmektedir. Bunlara örnek olarak; küçük çocuk açısından anne-babası, polis, infaz koruma memuru gösterilebilir. Kanuni garantör hakkında detaylı bilgi için bkz.; **Hakan Hakeri**, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, (14. Bası), Ankara 2012, s. 142-146.

olması gerekir.⁹ Şunu da ifade etmeliyiz ki, kamu gücünün işlem, eylem veya ihmalleri, kişiler bakımından bağlayıcı ve emredici nitelikte olan kamu gücü işlem ve eylem veya ihmalleridir. Bu nedenle bağlayıcı nitelikte olmayan işlemler (ara kararlar¹⁰, genel direktifler, kurum içi görüş bildirimleri, bilirkişi raporları, öneri ya da tavsiye niteliğindeki işlemler) tek başına bireysel başvuruya konu edilemez.¹¹ Nihai olarak hukuk hayatındaki her türlü işlem veya eylem değil, yalnızca kamu gücüne dayalı olarak gerçekleştirilen işlem, eylem ve ihmaller bireysel başvurunun konusu edilebilir. Biz de bu çalışmada, yasama, yürütme ve yargı işlemleri çerçevesinde bireysel başvuruyu inceleyeceğiz.

II. MAHKEME KARARLARININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

Federal Almanya ve Meksika bireysel başvuru kurumunu, tüm kamu gücü işlemlerine karşı yani kanunlara ve diğer düzenleyici işlemlere, idari kararlara ve kesinleşmiş tüm mahkeme kararlarına karşı kabul etmişler.¹² Ancak Avusturya’da mahkeme kararlarına karşı bireysel başvuru yolu açık değildir. Avusturya’da bir mahkeme kararına veya idari karara ihtiyaç duyulmaksızın uygulanabilecek nitelikte olan ve doğrudan bir temel hak ve hürriyeti ihlal eden kanunlara, idarenin düzenleyici işlemlerine ve idari kararlara karşı bireysel başvuru yapılabilmektedir.¹³ Güney Kore’de mahkeme kararlarına karşı doğrudan bireysel başvuru yapılamaz. Ancak dolaylı olarak mahkeme

⁹ **Hüseyin Ekinci**, “Anayasa Mahkemesi Kanunu Çerçevesinde Bireysel Başvuruların İncelenmesi Usulü”, Musa Sağlam (Edt.), *Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru “Anayasa Şikayeti”*, HUKAB Sempozyum Serisi, *HUKAB Yayınları*, Ankara 2011, s. 141-142.

¹⁰ Almanya’da bazı ara kararlara karşı anayasa şikâyetinde bulunulabilmek mümkündür. Bireysel başvuruya konu edilebilecek ara kararlar; hukuk âleminde kaldırılamayan, kısmen kaldırılabilen ve ilgili aleyhine sürekli bir hukukî durum oluşturan ara kararlardır. Ayrıca ara karar, davanın ileriki aşamaları için önemli bir hukukî sorun oluşturuyor ve bu aşamalarda denetlenebilme ve düzeltilibilme imkânı yoksa bu durumlarda da ara kararlara karşı anayasa şikâyetinde bulunulabilecektir. Daha fazla bilgi için bkz., **Göztepe**, *Anayasa Şikayeti*, s. 49; **Öykü Didem Aydın**, “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XV(4), Ankara, 2011, s. 147.

¹¹ **Ekinci-Sağlam**, s. 14.

¹² **Gören**, s. 315.

¹³ **Gerhart Holzinger**, “Avusturya Anayasa Hukukunda Anayasa Şikâyeti ve Bireysel Başvuru”, *Anayasa Yargısı*, C. 26, Y. 2009, s. 62.

kararlarına karşı bireysel başvuru (anayasa şikâyeti) yolu açıktır. Bir mahkemenin Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya aykırı bulunan bir kanunu uygulaması halinde, mahkeme kararına karşı bireysel başvuruda bulunmak mümkündür.¹⁴ İspanya’da ise kanunlara karşı bireysel başvurunun yapılması mümkün değildir. Ancak diğer kamu gücü işlemlerine yani idari kararlara ve mahkeme kararlarına karşı bireysel başvuru yolu açıktır.¹⁵ Meksika bireysel başvuruyu, anayasaya aykırı kanunlara, yargı kararlarına, federal makamların ve bazı durumlarda eyalet makamlarının eylem ve işlemlerine ve de toplumsal ve tarımsal konulardaki eylem ve işlemlere karşı kabul etmiştir.¹⁶

Türk Hukukunda bireysel başvuruya konu edilecek kararlar Anayasa m. 148/3’te, “herkes, temel hak ve hürriyetlerden, (...) herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir” şeklinde düzenlenmiştir. Anayasanın bu hükmünden de anlaşılacağı üzere bireysel başvuru yargı kararları açısından da kabul edilmiştir. Aslında Anayasa bireysel başvuruyu, tüm kamusal işlem, eylem ve kararlar bakımından kabul etmiştir. Anayasal hükmün sınırları çok geniş tutulmuştur. Anayasa hükmüne uygun olarak 6216 sayılı Kanunda bireysel başvuru, ayrı bir bölüm olarak, 45 ile 51. maddeleri arasında düzenlenmiştir. Aynı Kanunun 1. geçici maddesinin 8. bendinde, Anayasa Mahkemesi’nin 23.09.2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceleyeceği belirtilmiştir.¹⁷

6216 sayılı Kanun m. 45/2’ye göre; “ihlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.” Bu düzenlemeden kamu gücünün işlem, eylem veya ihmalinden dolayı doğrudan Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuruda bulunmanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunun için de öncelikli olarak kanunlarla öngörülmüş olan idari

14 **Yang-Kyun Kim**, “Kore’de Anayasal Başvuru Sistemi”, *AYD*, AYM Yayınları, C. 9, Ankara 1992, s. 147.

15 **Maria Emilia Casas Baamonde**, “Amparo Başvurusu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 26, Yıl: 2009, s. 103.

16 **Genaro David Gongora Pimentel**, “Amparo Ne İçindir?”, *Anayasa Yargısı*, Cilt: 26, Yıl: 2009, 163-220, s. 164.

17 6216 sayılı Kanun geçici madde 1/8; “Mahkeme, 23/9/2012 tarihinden sonra kesinleşen nihai işlem ve kararlar aleyhine yapılacak bireysel başvuruları inceler.”

ve yargısal başvuru yollarının tüketilmesi şarttır. Aynı maddenin üçüncü fıkrasında ise hangi işlem ve kararların bireysel başvurunun kapsamının dışında tutulduğu açıkça belirtilmiştir.¹⁸

Bu hususta 6216 sayılı Kanununun 47. maddesinin beşinci fıkrasında “*Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten; başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması...*” gerektiği ifade edilmiştir. Buna göre bir karar, işlem, eylem veya ihmal hakkında bireysel başvuruda bulunabilmek için, öngörülen olağan başvuru yollarının tüketilmesi gerekir.¹⁹ Bu düzenlemelerden hareketle, olağan kanun yolları tüketilmeyen mahkeme kararları bakımından bireysel başvurunun yapılması mümkün değildir.²⁰ Ancak olağanüstü (fevkâlede) kanun yolları tüketilmeden bireysel başvurunun yapılması mümkündür.²¹ Ayrıca bireysel başvuru hakkı sadece kanun yollarından geçerek kesinleşmiş kararlar için değil, kanun yolundan geçip geçmediğine bakılmaksızın kesinleşmiş tüm yargı kararları için mümkündür. Zira eğer sadece kanun yollarından geçerek kesinleşmiş kararlar için bireysel başvuru kabul edilecek olursa, tüketilecek kanun yolu olmayan veya verildiğinde kesin olan kararlar bakımından bireysel

¹⁸ 6216 sayılı Kanun madde 45/3; “*Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz.*”

¹⁹ **Yeşim Çelik**, *Türk Hukukunda Bireysel Başvuru ve Anayasa Mahkemesi Uygulaması*, Ankara 2016, s. 79 vd.

²⁰ AYM, B. No: 2014/5324, 16/4/2014, §§§, 83,84,85. Aynı yönde bkz., AYM, B. No: 2015/6974, 10/4/2015; B. No: 2015/5693, 30/3/2015; B. No: 2014/6431, 2014/6431.

²¹ Olağan kanun yollarından Bölge Adliye Mahkemeleri (B.A.M) ile Bölge İdare Mahkemelerine (B.İ.M) yapılan istinaf başvuruları; Yargıtay ve Danıştay’a yapılan temyiz başvuruları anlaşılmaktadır. Bireysel başvurudan evvel olağan kanun yollarının tüketilmesi gerekir. Ancak olağanüstü kanun yolu olan *yargılamanın yenilenmesi* yolunun tüketilmesine gerek yoktur. Medeni usul hukuku açısından kanun yolları hakkında detaylı bilgi için bkz.; **Muhammet Özkes**, *Pekcanitez Usul Medeni Usul Hukuku*, C. III, 15. Bs, İstanbul 2017, s. 2150 vd.; **Baki Kuru**, *İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku*, 2017, s. 478 vd.; **İbrahim Özbay**, *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun Neler Getirdi?*, 2. Baskı, Ankara 2013, s. 417 vd. İdari yargılama hukuku bakımından kanun yolları hakkında bk.; **Ramazan Çağlayan**, *İdari Yargılama Hukuku*, 9. Baskı, Ankara 2017, s. 765 vd. Ceza Muhakemesi Kanuna göre olağan kanun yolları şunlardır; itiraz (CMK m.267-271), istinaf (CMK m.272-285) ve temyiz (CMK m. 286-307). Olağanüstü kanun yolları ise; Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının itirazı (CMK m.308). Kanun yararına bozma (CMK m. 309-310) ve Yargılamanın yenilenmesidir (CMK m. 311-323).

başvuru mümkün olmayacaktır. Hâlbuki Anayasadaki düzenlemeye göre bireysel başvurunun kabul edilmesini temel amacı temel hak ve hürriyetlere yönelik ihlallerin giderilmesi ve önlenmesidir.²²

Özetle ihlalin bir yargı organı kararı ya da ihmalden kaynaklanması durumunda bireysel başvuruda bulunmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle adli, idari ve uyuşmazlık yargısının kesinleşmiş tüm kararlarına karşı bu yola başvurmak mümkündür.²³

III. BİREYSEL BAŞVURUYA KONU EDİLEMEYECEK İŞLEM VE KARARLAR

A. Genel Olarak

Bireysel başvurunun konusu ile ilgili olarak Anayasa m. 148/3'e göre; *“Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.”* Bu husus Anayasaya uygun olarak 6216 sayılı Kanunun 45. maddesinde de *“Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.”* Şeklinde düzenlenmiştir. Ayrıca Kanunun aynı maddesinin ikinci fıkrasında da *“İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmal için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.”* denilmek suretiyle bireysel başvurunun konusunun kamu gücünden kaynaklanan eylem, işlem ve ihmallerin oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Ancak kamu gücünden kaynaklanan bütün eylem, işlem ve ihmellere karşı başvuru yolunu açık olmadığını ifade etmeliyiz. Zira Anayasa m. 148/3'te *“başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır”* denilerek başvuruya ilişkin ilk koşul belirtilmiştir. Devamında ikinci fıkrada da; *“bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz”* denilmek sureti ile bireysel başvurunun kapsamı somutlaştırılmıştır. Kanunun 45.

22 Şahbaz, s. 83.

23 Sabuncu/Esen Arnwine, s. 229-246.

maddesinin ikinci ve üçüncü fıkralarında hangi işlem ve kararlardan dolayı bireysel başvurunun yapılamayacağı belirtilmiştir.²⁴

6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin ikinci fıkrasında, Anayasadaki düzenlemeye uygun olarak, bireysel başvuruda bulunabilmek için ilk olarak “ihlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmâl için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş...” olması gerektiği belirtilmiştir. Dolayısıyla bir idari eylem, işlem veya ihmâlden dolayı ilk önce öngörülmüş olan bütün idari veya yargısal başvuru yollarının tüketilmesi gerekir. Bu başvurunun ikincil olma niteliği ile uyum içindedir.

Üçüncü fıkrada ise “yasama işlemleri²⁵ ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz” denilerek hangi işlem ve kararlara bireysel başvuru yolunun kapalı olduğu belirtilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında bireysel başvuruya konu edilemeyecek mezkûr karar ve işlemleri inceleyeceğiz.

B. Yasama Organı İşlemleri

Yasama organının, yasamanın görev ve yetkilerine uygun olarak yaptığı işlemler yasama organı işlemleridir. Hangi işlemlerin yasama organı işlemi olduğuna yönelik Anayasada açık bir hüküm yoktur. Ancak yasama organının görev ve yetkilerinin neler olduğu Anayasanın Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri kenar başlıklı 87. maddesinde belirtilmiştir.²⁶ Anayasanın 87. maddesinden hareketle

²⁴ 6216 sayılı Kanun m. 45/3, “Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz.”

²⁵ **Gözler**, yasama işlemlerini, yasama organı tarafından yapılan işlemler şeklinde tanımlamaktadır. Yasama işlemi kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, Temmuz 2018, s. 615 vd.

²⁶ TBMM’nin görev ve yetkileri AY m. 87’de şu şekilde belirtilmiştir; “Türkiye Büyük Millet Meclisinin görev ve yetkileri, kanun koymak, değiştirmek ve kaldırmak; bütçe ve kesinhesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek; para basılmasına ve savaş ilânına karar vermek; milletlerarası anlaşmaların onaylanmasını uygun bulmak, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun kararı ile genel ve özel af ilânına karar vermek ve Anayasanın diğer maddelerinde öngörülen yetkileri kullanmak ve görevleri yerine getirmektir.”

yasama organının, yasama görev ve yetkilerine dayanarak, belli bir hukuki sonuç doğurmak üzere yaptığı irade açıklamaları yasama organı işlemi olarak tanımlanmaktadır.²⁷ Yasama organı işlemleri düzenleyici işlem niteliğinde yapılan kanun ile bireysel işlem niteliğinde yapılan parlamento kararları²⁸ şeklinde tasnif edilir.²⁹ Parlamento kararlarına örnek olarak da; TBMM İçtüzüğü (m. 95), Yasama dokunulmazlığının kaldırılması (m. 83), milletvekilliğinin düşmesi (m. 84), açık-gizli oylama kararları (İçtüzük m. 143, 147), Cumhurbaşkanının cezai sorumluluğuna³⁰ dair kararı (m. 105), savaş ilanı kararı (m. 92) verilebilir.

Yasama organı işlemlerine karşı bireysel başvuruda bulunulamayacağına ilişkin Anayasada herhangi bir hüküm yoktur. Ancak 6216 sayılı Kanun, m. 45/3'te açık bir biçimde “*yasama işlemleri... ..bireysel başvurunun konusu olamaz*” denilerek yasama organı işlemlerini başvurunun kapsamı dışında bırakılmıştır. Fakat yasama organı işlemlerinin kişilere uygulanması ile bir hak ihlali vukuu bulursa bu durumda yasama organı işlemi aleyhine bireysel başvurunun yapılması mümkündür.³¹ Bu durumda da doğrudan yasama organı işlemine karşı değil, sadece o işlemde kaynaklanan hak ihlalinin giderilmesi amacı ile başvuru yapılabilir.³² Dolayısı ile yasama organı işlemine karşı doğrudan bireysel başvurunun yapılması mümkün değildir. Bu husus AYM'nin denetimine tabi olan ve olmayan normlara ilişkindir.³³

²⁷ **Gözler**, s. 619.

²⁸ “*Meclis kararlarına karşı, bunların kişilerin haklarını ihlal etmeleri söz konusu olamayacağına göre, anayasa şikâyeti yolu kuşkusuz kapalı olacaktır*”, **Sabuncu/Esen Arnwine**, s. 229-246.

²⁹ **Gözler**, s. 623.

³⁰ AY m. 105/1, “*Cumhurbaşkanı hakkında, bir suç işlediği iddiasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunun vereceği önergeyle soruşturma açılması istenebilir.*”

³¹ **Ekinci-Sağlam**, s. 13

³² AYM, 2013 tarihli kararlarında bu hususu şöyle izah etmiştir; “*... Bir yasama işleminin, bir temel hak ve hürriyetin ihlaline neden olması durumunda, doğrudan yasama işlemi aleyhine değil, ancak yasama işleminin uygulanması mahiyetindeki işlem, eylem ve ihmellere karşı bireysel başvuru yapılabilir.*” AYM, B. No: 2013/469, 16/04/2013, §§,5,17; B. No: 2013/4061, 30/09/2013, §, 13. AYM kararları için bkz., **Çelik**, s. 144.

³³ AYM'nin denetim yetkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., **Gözler**, s. 1030 vd.

Anayasa m. 148/3 ve 6216 sayılı Kanun m. 45/1'e göre, Anayasa, AİHS ve AİHS'e Ek Protokollerinin ortak güvencesinde olarak temel hak ve hürriyetlerden herhangi birinin "*kamu gücü tarafından*" ihlal edilmesi durumunda, AYM'ye bireysel başvuru yapılabilir. Kamu gücü kavramından ise yasama, yürütme ve yargı organı işlemlerinin tamamı anlaşılmalıdır. Anayasada "*kamu gücü kavramı*" kullanıldığından yasama işlemleri de kamu gücünden kaynaklanan işlemler olduğu için, aslında yasama organı işlemlerinden dolayı bireysel başvurunun yapılabilmesi gerekir. Ancak Anayasanın bu hükmüne rağmen 6216 sayılı Kanunun 45/3. maddesi ile "*...yasama işlemleri...*"in bireysel başvuru dışında bırakılması, başvurunun bütün kamu gücü işlemleri bakımından kullanılamayacağını göstermektedir. Kanaatimizce 6216 sayılı Kanundaki bu düzenleme, Anayasadaki düzenlemeye aykırı olarak anayasal hükmün kapsamını daraltmıştır. Anayasada yer alan, "*herkes, temel hak ve hürriyetlerden, (...) herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir*" düzenlemesi, bireysel başvurunun sadece yargı kararları bakımından kabul edilmediğini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Anayasanın tüm kamusal işlemler bakımından kabul ettiği bireysel başvuru hakkının 6216 sayılı Kanun (6216, m.45/3) ile yargı kararları dışında kullanılamaz hale getirilmesi Anayasaya aykırı³⁴ olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle bireysel başvuru konusuna dahil olan ve olmayan normlar hususunun, 6216 sayılı Kanun yerine Anayasa ile düzenlenmesi aykırılığın oluşmaması bakımından daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Yasama organının işlemlerine karşı doğrudan başvuru yolu kapalıdır. Acaba yasama organının ihmallerine karşı başvuru yapılabilir mi? Emredici bir düzenlemenin varlığına rağmen, yapılması gerekenin yapılmaması ihmal olarak ifade edebiliriz. Yasama organının yapması gerektiği bir kanunu yapmaması ihmal olarak görülebilir mi ve buna karşı bireysel başvuru yapılabilir mi? Kanaatimizce yasa koyucunun ihmalden kaynaklanan eksik bir kanuni düzenleme dolayısı ile meydana gelen temel hak ihlallerinden dolayı bireysel başvuruda bulunmak mümkündür. Öncelikli olarak bir ihmalin var olup olmadığını belirlemek gerekir. Bunun için, kural olarak, Alman hukukunda olduğu gibi, bireysel başvuruya konu edilebilecek temel hak ve hürriyetlere ilişkin yasama organının düzenleme yapması için açık bir anayasa hükmünün bulunması koşulu aranmalıdır.³⁵ Çünkü yasama organının

³⁴ Şahbaz, s. 80-83; Göztepe, "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi", s. 28.

³⁵ Sabuncu/Esen Arnwine, s. 229-246.

ihmal,³⁶ genel olarak yapmama değil, anayasanın yapılmasını istediği, beklediği bir düzenlemeyi yapmaması olarak ifade edilir.³⁷

Örneğin ailenin korunması, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının çocuklarının eğitimi, maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkı, düzeltme ve cevap hakkı, hak arama özgürlüğü, mülkiyet hakkı vb. gibi haklarla ilgili olarak Anayasada “*kanunla düzenlenir*”, “*gerekli tedbirleri alır*”, “*teşkilatı kurar*”, “*devletin ödevidir*” gibi ifadeleri kullanılmıştır. Bu konuda yasama organına takdir hakkı bırakılmıştır. Bu haklar için kesin bir anayasa emrine işaret etmemektedir. Ancak yurt dışında bulunan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının seçme hakkı, ispat hakkı, devletin işlemlerinde ilgili kişilerin hangi kanun yolları ve mercilere başvuracağını ve sürelerini belirtme yükümlülüğü gibi haklarla ilgili olarak ise Anayasa’nın kanun koyucuya açıkça kanuni düzenleme yapmasını emrettiği durumlarda, yasama organı gerekli kanuni düzenlemeleri yapmaz ve ilgilinin bir menfaati/hakkı ihlal olursa (başvuru yolu belirtilmediği için kanun yoluna başvuramazsa), bu durumda yasama organının ihmali söz konusu olur.³⁸ Böyle bir durumda başvurusunun, kişisel bir menfaatinin ihlal edildiğini ispatlaması durumunda, bireysel başvuru yapabileceği kanaatindeyiz. Bu düzenlemelerle ilgili olarak hangi ihmalin anayasal hak ihlali oluşturacağı Anayasa Mahkemesince her tekil olayda ayrıca araştırılmalıdır.³⁹

C. Düzenleyici İdari İşlemler

Yürütme organının belli bir sonuç doğurmaya yönelik, soyut, genel ve herkese yönelik irade açıklamaları idarenin düzenleyici işlemleri olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰ İdarenin düzenleyici işlemleri 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanun ile yapılan Anayasa değişikliklerinden sonra Cumhurbaşkanlığı kararnameleri (olağan/olağanüstü dönem), yönetmelik

³⁶ Yasama ihmalleri ve ihmal kavramı hakkında detaylı bilgi için bkz., **Tolga Şirin**, *Türkiye’de Anayasa Şikayeti (Bireysel Başvuru)*, İstanbul 2013, s. 365-383.

³⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz., **Sabuncu/Esen Arnwine**, s. 229-246.

³⁸ **Sabuncu/Esen Arnwine**, s. 229-246.

³⁹ **Sabuncu/Esen Arnwine**, s. 229-246.

⁴⁰ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz., **Kemal Gözler**, *İdare Hukuku*, C. I, 2. Baskı, Bursa 2009, s. 1153 vd.; **Ergun Özbudun**, *Türk Anayasa Hukuku*, 12. Baskı, Ankara 2011, s. 245-264; **Ramazan Çağlayan**, *İdare Hukuk Dersleri*, 5. Baskı, Ankara 2017, s. 308.

ve diğer adsız düzenleyici işlemler olarak düzenlendi. Bu Anayasa değişikliğiyle KHK ve tüzük uygulamasına son verildi.

Yasama organı işlemlerinde olduğu gibi 6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin üçüncü fıkra ile, Anayasanın 148. maddesinin üçüncü fıkrasında yer alan “*kamu gücü*” kavramı somutlaştırılarak, düzenleyici idari işlemler de bireysel başvurunun kapsamına alınmamıştır. Oysa Anayasadaki “*kamu gücü*” kavramı herhangi bir kısıtlama olmaksızın düzenlenmiştir. Bu kavramın yasama, yürütme ve yargı organlarını kapsadığı kuşkusuzdur. Ancak 6216 sayılı Kanunun 45. maddesini üçüncü fıkrasına göre, düzenleyici idari işlemlere karşı doğrudan bireysel başvuruda bulunmak mümkün değildir. Diğer bir ifadeyle bir yönetmeliğin iptali için doğrudan Anayasa Mahkemesine bireysel başvuruda bulunmak mümkün değildir.⁴¹ Ayrıca Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin de iptali için doğrudan bireysel başvuruda bulunmak mümkün değildir.⁴² Aynı durumun olağanüstü yönetim dönemlerinde (olağanüstü hallerde) çıkarılan CBK’ler⁴³ bakımından da geçerli olduğunu belirtmeliyiz. Zira Anayasa’nın 148. maddesinin birinci fıkrası uyarınca, olağanüstü ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz. Diğer bir ifadeyle bu dönemlerde çıkarılan CBK’lere karşı soyut ve somut norm denetimi yolu kapalıdır. Olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri⁴⁴, Anayasa m. 148/1 uyarınca, soyut ve somut norm denetiminin istisnalarını oluşturmaktadır. Ancak biz bu düzenlemelere karşı bireysel başvuru yolunun kapatılmamış olduğu kanaatindeyiz. Zira Anayasanın 13. maddesinin birinci fıkrası⁴⁵ ile 119. maddesine göre, temel hak ve hürriyetler bakımından, ilgili kanunda

41 Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi”, s. 28.

42 “*Yasama işlemleri ile düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı gibi Anayasa Mahkemesi kararları ile Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz.*” (6216 sayılı Kanun m. 45/3).

43 Çalışmamızda Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri CBK olarak kısaltılmıştır.

44 Olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri çalışmamızda OHAL CBK’leri şeklinde kısaltılmıştır.

45 AY m. 13; “*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâik Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz.*”

(Olağanüstü Hal Kanunu) yer alan sınırlamalardan daha fazla bir sınırlamanın getirilmesi mümkün değildir. Aksi halde Anayasa'nın 15. maddesinin birinci fıkrası⁴⁶ çerçevesinde, sınırlı olarak AY m. 15/2'de⁴⁷ belirtilen durumlardan birinin ihlali iddiası ile bireysel başvurunun yapılması mümkün olabilecektir.

Ancak düzenleyici bir idari işlemin kişilere uygulanması durumunda, Anayasa (m. 125) ve İYUK'a uygun olarak bu işleme karşı idari yargıda dava açmak mümkündür. Zira Anayasaya (m. 125) göre idarenin bütün işlem ve eylemlerine karşı yargı yolu açıktır. İdari yargının nihai kararlarına karşı, olağan kanun yolları⁴⁸ tüketildikten sonra, bireysel başvuru yolunun açık olduğunu özellikle belirtmeliyiz. Diğer bir ifadeyle idarenin düzenleyici işlemlerine karşı doğrudan bireysel başvuruda bulunmak mümkün olmamakla beraber dolaylı olarak işlemin kişiselleştirilmesi ve bu şekilde bir hak ihlalinin oluşması durumunda bireysel başvuruda bulunmak mümkündür.

D. Cumhurbaşkanlığı İşlemleri

21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile yapılan Anayasa değişiklikleri 9 Temmuz 2018'de yürürlüğe girdi.⁴⁹ 2017

⁴⁶ Anayasanın temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması başlıklı 15. maddesinin birinci fıkrası; “Savaş, seferberlik veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasında kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir.” şeklindedir.

⁴⁷ Anayasanın temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması başlıklı 15. maddesinin birinci fıkrası; “Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.”

⁴⁸ Anayasa m. 148/3: “Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.”; 6216 sayılı Kanun m. 45/2: “İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmâl için kanunda öngörülmüş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir.”

⁴⁹ Anayasa değişikliğine ilişkin hükümlerin yürürlük tarihi ayrıca belirlenmiştir. Hangi düzenlemelerin ne zaman yürürlüğe gireceği 6771 sayılı Kanun m. 18/b'ye göre; “..101'inci maddelerinde yapılan değişiklikler, birlikte yapılacak ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerine ilişkin takvimin başladığı tarihte” yürürlüğe gireceği düzenlenmiştir.

Anayasa değişikliklerinden önce Anayasanın “yargı yolu” kenar başlıklı 125. maddesinin ikinci fıkrası, “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler... ..yargı denetimi dışındadır” şeklindeydi. Buna göre Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler yargı denetimi dışında bırakılmıştı. Ancak 6771 sayılı Kanunun 16’ncı maddesiyle, Anayasa’nın 125. maddesinin 2. fıkrasında yer alan “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şuranın kararları yargı denetimi dışındadır. Ancak,” ibaresi madde metninden çıkarıldı. Yeni düzenlemeyle Cumhurbaşkanının yürütme adına işlem yapma yetkileri artırıldı. Cumhurbaşkanının yapabileceği işlemler; düzenleyici işlem niteliğinde olan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri,⁵⁰ Cumhurbaşkanı yönetmelikleri ve diğer düzenleyici idari işlemler (genelge,⁵¹ tebliğ, yönerge, sirküler vb.) ile bireysel işlem niteliğinde olan Cumhurbaşkanı kararlarından⁵² oluşur. Cumhurbaşkanı bu işlemlerin tamamını tek başına yapar.

Danıştay Kanunu m. 24/1-a’ya göre; bireysel nitelikte olan Cumhurbaşkanı kararlarına karşı doğrudan Danıştay’da iptal davası açmak mümkündür. Danıştay bu davaya ilk derece mahkemesi olarak bakar. Danıştay’ın kesinleşen kararlarına karşı bireysel başvuru yolu açıktır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı kararı ile bir hak ihlalinin oluşması durumunda, başvuru yolları tüketildikten sonra, AYM’ye bireysel başvuru yapmak mümkündür.

AYM m. 148/1’e göre; “Anayasa mahkemesi,Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin....Anayasaya şekil ve esas bakımlarından uygunluğunu denetler...” 6216 sayılı Kanun m. 45/3’te de; “...düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı...” açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle Cumhurbaşkanlığının düzenleyici işlemleri olan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine, Cumhurbaşkanı yönetmeliklerine ve diğer düzenleyici idari işlemlerine (genelge, tebliğ, yönerge, sirküler vb.) karşı doğrudan bireysel başvuru yapmak mümkün değildir. Cumhurbaşkanlığı

⁵⁰ AY m. 104/17, “Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir.” Örnek: Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum Ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Sayısı: 4 Yayımlandığı Resmî Gazetenin Tarihi - Sayısı: 15/7/2018 - 30479)

⁵¹ Örnek: Cumhurbaşkanlığının 2018/13 sayılı, 11 Ekim 2018 tarihli Genelgesi.

⁵² Örnek: Cumhurbaşkanlığının Karar: 2018/202 sayılı, 26 Ekim 2018 tarihli atama kararları.

kararnemelerini doğrudan denetleme yetkisi AYM'ye aittir. AYM kararları da kesin olduğundan, doğrudan ya da dolaylı olarak, CBK'lere karşı bireysel başvuru yapmak mümkün değildir.

Cumhurbaşkanının yönetmelikleri ve diğer düzenleyici idari işlemlerine karşı idari yargıya başvurmak mümkündür. Danıştay Kanunu m. 24/1-b'ye göre; Danıştay, “Cumhurbaşkanınca çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnemeleri dışındaki düzenleyici işlemlere...” karşı açılan davalara ilk derece mahkemesi olarak bakar. Mahkemelerin kesinleşmiş kararlarına karşı bireysel başvuru yapmak mümkündür. Bu nedenle doğrudan olmasa bile dolaylı olarak, ortak korumada olan temel haklardan birinin ihlali durumunda,⁵³ Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan yönetmelik ile diğer düzenleyici işlemlerine (genelge, tebliğ, yönerge, sirküler vb.) karşı bireysel başvuru yapmak mümkündür. Diğer bir ifadeyle idari yargının kesinleşen herhangi bir kararı ile, ortak korumada olan temel haklardan birinin ihlal edilmesi durumunda, AYM'ye bireysel başvuru yapmak mümkündür. Bu nedenle dolaylı olarak Cumhurbaşkanı yönetmelikleri ile Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılan diğer düzenleyici idari işlemlerine karşı bireysel başvuru yapmak mümkündür.

AY m. 119/4; “Olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, 104 üncü maddenin onyedinci fıkrasının ikinci cümlesinde belirtilen sınırlamalara tabi olmaksızın Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir. Kanun hükmündeki bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır, aynı gün Meclis onayına sunulur.” Bu düzenlemeye göre olağanüstü hallerde Cumhurbaşkanı, OHAL Cumhurbaşkanlığı kararnemelerini çıkarabilir. AY m. 148/1'e göre OHAL Cumhurbaşkanlığı kararnemelerine karşı Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz. Bu düzenleme ile OHAL CBK'lerinin denetim dışı bırakıldığı açıktır. Dolayısıyla OHAL CBK'lerine karşı doğrudan ya da dolaylı olarak bireysel başvurunun yapılması mümkün değildir.

E. Anayasanın Denetim Dışı Bıraktığı Diğer İşlem ve Kararlar

6216 sayılı Kanunun (m. 45/3) “Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz” hükmünden hareketle, Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemlere karşı

⁵³ Çalışmamızda tercihen kullandığımız “ortak koruma” kavramı AYM tarafından da kullanılmaktadır. Bu hususta bkz., AYM, B. No: 2017/22108, 10/10/2018, §§, 91,96.

bireysel başvurunun yapılamayacağı açıktır. Burada Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlem ve kararları ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

1. Yüksek Askerî Şûra Kararları

21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanununun 16'ncı maddesiyle, Anayasa'nın 125. maddesinin 2. fıkrasında yer alan "*Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askerî Şuranın kararları yargı denetimi dışındadır. Ancak,*" ibaresi madde metninden çıkarılmıştır. Anayasa m. 125/2'nin değişiklikten sonraki hali şu şekildedir; "*Yüksek Askerî Şuranın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma hariç her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır.*" Buna göre Yüksek Askerî Şura'nın kararlarına karşı kural olarak yargı yolunun açık olduğunu belirtmeliyiz. Diğer bir ifadeyle YAŞ'ın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma dışındaki her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolu açıktır. YAŞ'ın sadece terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma kararlarına karşı yargı yolu kapalıdır. Bu iki istisna dışında YAŞ'ın kararlarına karşı yargı yolu açıktır. Bu düzenlemelerden hareketle YAŞ'ın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma dışındaki her türlü ilişik kesme kararlarına karşı bireysel başvuruda bulunmak da artık mümkün hale gelmiştir. YAŞ'ın terfi işlemleri ile kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma dışındaki her türlü ilişik kesme kararlarına karşı, bütün başvuru yolları tüketildikten sonra, son bir çare olarak bireysel başvuruda bulunmak mümkündür. 21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanun ile Anayasa'da yapılan bu değişiklik, hukuk devleti ilkesi bakımından olumlu bir değişikliktir. Aynı zamanda bireysel başvuru kapsamının da genişlemesine katkı sağlamaktadır.

2. Hâkimler ve Savcılar Kurulu Kararları

21/1/2017 tarihli ve 6771 sayılı Kanununun 14 üncü maddesiyle, Kurul'un isminde yer alan "*Yüksek*" ibaresi madde metninden çıkarılmış ve Kurul ile ilgili de önemli değişiklikler yapılmıştır. Kural olarak Hâkimler ve Savcılar Kurulu'nun kararlarına karşı, bir istisna dışında, yargı yolu kapalıdır. HSK'nın kararlarının yargı denetimine ilişkin Anayasa m. 159'da "*meslekten çıkarma cezasına ilişkin olanlar dışındaki kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulamaz*" şeklinde açık bir düzenleme mevcuttur. Aslında 12 Eylül 2010 tarihli halkoylaması ile onaylanan 5982 sayılı Anayasa değişikliği Kanununun kabul edilmesinden önce HSK'nın bütün kararlarına karşı yargı yolu

kapalıydı. Haklı olarak bu durum AİHM tarafından AİHS'nin 13. maddesinde düzenlenen “*etkili başvuru hakkına*” aykırı görülüp eleştirilmekteydi.⁵⁴

Bu husus 11/12/2010 tarih ve 6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kurulu Kanunu m. 33/5'te “*Genel Kurulun veya dairelerin, meslekten çıkarma cezasına ilişkin kesinleşmiş kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulabilir; diğer kararları yargı denetimi dışındadır. Meslekten çıkarma kararlarına karşı açılan iptal davaları ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'da görülür. Bu davalar, acele işlerden sayılır*” şeklinde Anayasaya uygun olarak yeniden düzenlendi. Anayasa, 6216 sayılı Kanun ve HSKK'da, Kurulun meslekten çıkarma cezalarının bireysel başvurunun kapsamının dışında bırakıldığına dair özel bir hüküm bulunmadığından hareketle,⁵⁵ HSK'nın meslekten çıkarma cezalarına ilişkin kararlarına karşı bireysel başvuruda bulunmak mümkün olmalıdır. Bunun için de öncelikli olarak iç hukuk yollarının tüketilmesi şarttır. Diğer bir ifadeyle meslekten çıkarma kararına karşı öncelikli olarak Genel Kurula yeniden inceleme talebinde bulunur. Genel Kurulun bu talebi reddetmesi durumunda, Danıştay'da meslekten çıkarma cezasının iptali için iptal davası açılır.⁵⁶ Bu davadan da olumlu bir neticenin alınamaması üzerine son bir çare olarak AYM'ye bireysel başvuruda bulunmak mümkündür. Ancak Kurul'un meslekten ihraç kararı dışındaki kararlarına karşı yargı yolu kapalı olduğundan bireysel başvuru yolunun da kapalı olduğunu ifade etmeliyiz. Aksi bir uygulama konusunda Anayasa Mahkemesinin bu konudaki yorumu beklenilmelidir. Ancak HSK kararlarına karşı bir istisna dışında yargı yolunun kapalı olması hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmamaktadır. Zira verildiğinde kesin olan kararlara karşı bireysel başvuru yolunun açık olması hukuk devleti ilkesinin bir gereğidir. Bu nedenle Kurulun bütün kararlarına karşı yargı yolunun ve dolayısıyla bireysel başvuru yolunun tamamen açık olması gerektiği kanaatindeyiz.

54 AİHM'nin Sacit Kayasu/Türkiye kararı, <http://www.kararara.com/aihm/turkce/aihm/10195.htm>, (E.T. 18.10.2018).

55 **Selami Turabi**, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*, Ankara 2013, s. 113.

56 6087 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kurulu Kanunu m. 33/5: “*Genel Kurulun veya dairelerin, meslekten çıkarma cezasına ilişkin kesinleşmiş kararlarına karşı yargı mercilerine başvurulabilir; diğer kararları yargı denetimi dışındadır. Meslekten çıkarma kararlarına karşı açılan iptal davaları ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'da görülür. Bu davalar, acele işlerden sayılır.*”

3. Yüksek Seçim Kurulu Kararları

Bireysel başvurular açısından Anayasa'nın 79. maddesinde düzenlenen Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK) kararları özel bir önem arz etmektedir.⁵⁷ Çünkü Anayasanın 79. maddesinin ikinci fıkrasında "...Yüksek Seçim Kurulunun kararları aleyhine başka bir mercie başvurulamayacağı" belirtilmektedir. Malum olduğu üzere YSK seçimle ilgili bütün konuları karara bağlama, itirazları inceleme mercii olarak, seçilme hakkının ve siyasal partilerin varlıklarını sürdürmeleri açısından önemli kurumlarından birisidir. Bu nedenle Yüksek Seçim Kurulu kararlarına karşı bireysel başvuru yolunun açık olması gerekir.⁵⁸ Aksi durumda YSK'nın kararlarına karşı bireysel başvurunun yapılamaması, siyasal katılım haklarıyla ilgili çok önemli kamu gücü işlemlerinin temel hak ve hürriyetlere uygunluk bakımından denetlenememesine neden olabilecektir.⁵⁹

6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin ikinci fıkrasında "*İhlale neden olduğu ileri sürülen işlem, eylem ya da ihmali için kanunda öngörülmiş idari ve yargısal başvuru yollarının tamamının bireysel başvuru yapılmadan önce tüketilmiş olması gerekir*" denilmektedir. Anayasaya göre Yüksek Seçim Kurulu seçim yargısının en üst mercii olarak bu yöndeki şikâyet ve itirazları kesin olarak inceler ve karara bağlar (AY m. 79). Anayasa ile 6216 sayılı Kanunun bu hükümlerinden hareketle YSK kararlarına karşı, öngörülen bütün idari ve yargısal yollar tüketilmiş olduğundan, bireysel başvuruda bulunmak mümkün olmalıdır. Ancak yine Anayasanın 79. maddesinin "*...Yüksek Seçim Kurulunun kararları aleyhine başka bir mercie başvurulamaz*" hükmü ile 6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin 3. fıkrasının "*...Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı işlemler de bireysel başvurunun konusu olamaz*" hükmü ve YSK kararlarının kesin olmasından hareketle; YSK kararlarına karşı yargı yolu kapalıdır.⁶⁰ Dolayısı ile mevcut Anayasa ve Kanun hükümlerine göre YSK kararlarına karşı bireysel başvuruda bulunmak mümkün değildir.⁶¹ Ancak Anayasa Mahkemesi, bireysel

⁵⁷ Şahbaz, s. 84-85.

⁵⁸ Sabuncu/Esen Arnwine, s. 229-246.

⁵⁹ Göztepe, "Türkiye'de Anayasa Mahkemesi", s. 28.

⁶⁰ Musa Sağlam, "YSK Kararları Bireysel Başvuru Konusu Olabilir mi?", HUKAB, Sayı: 2, Temmuz-Eylül 2012, s. 38-39.

⁶¹ YSK kararlarına karşı bireysel başvuruda bulunmakla ilgili daha fazla bilgi için bkz.; Sağlam, "YSK Kararları", s. 38-39.

başvuru kurumunun etkili ve başarılı olması için, YSK kararlarının uygulanması ile ortak koruma alanında olan temel haklardan birinin ihlal edilmesi durumunda, sırf bu hak ihlalini gidermek üzere sınırlı olarak inceleme yapabilmelidir. Ayrıca Anayasanın 79. maddesinin değiştirilmesi yönündeki görüşe⁶² de iştirak ettiğimizi belirtmeliyiz. Konuya ilişkin olarak Yüksek Mahkemesinin 2013 yılında verdiği karar,⁶³ YSK kararlarının bireysel başvuru yolu ile denetlenmesi bakımından önemli bir ilk adım olarak değerlendirilmektedir.

4. Sayıştay Kararları

Anayasa (m. 148/3) ve 6216 sayılı Kanuna (m. 45/1) göre ortak koruma alanında olan temel haklarından herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edilmesi durumunda kişi, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunabilecektir. Bu ihlalin yargı kararından veya idarenin (kamu gücünün) işlem, eylem ve ihmalden kaynaklanması bireysel başvuru açısından önemli değildir. Önemli olan kamu gücünden kaynaklanan bir hak ihlalinin olmasıdır. Bu durumda bireysel başvuru yolu söz konusu olacaktır. Aslında bu ihlal adli veya idari yargının kesinleşmiş bütün kararlarından kaynaklı olabilir. Diğer bir ifadeyle bireysel başvuru, anayasa yargısı hariç olmak üzere bütün yargı kararlarından kaynaklanan hak ihlallerini kapsar.⁶⁴

Anayasada, Sayıştay kararlarına ilişkin olarak sadece “*idari yargıya başvurulamayacağı*” (AY. m. 160) hükmü vardır. Salt bu ifadeden hareketle Sayıştay kararlarına karşı Anayasa Yargısı yolunun açık olduğunu ifade edebiliriz. Zira Anayasada, Sayıştay kararlarına karşı idari yargıya başvurulamayacağı ifade edilmiştir. 6216 sayılı Kanunun 45/3. maddesinde de yalnızca Anayasa Mahkemesi kararlarına karşı bireysel başvuru yolunun kapalı olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle Anayasa ve 6216 sayılı Kanunda aksine bir hüküm olmadığından hareketle, Anayasa Mahkemesi'nin Sayıştay'ın yargısal nitelikli kararlarına karşı bireysel başvuruları kabul etmesinde bir engel olmadığı

⁶² Sağlam, “YSK Kararları”, s. 39.

⁶³ AYM, 2013/3912 (İsmail Taşpınar), kararında AİHS kapsamında İlçe Seçim Kurullarının mahkeme olarak kabul edilmesine karara vermiştir. Kesinleşmiş yargı kararlarına karşı bireysel başvuru yolu açıktır. Bu nedenle il ve ilçe seçim kurulu kararlarına karşı, YSK'ye yapılan itirazdan sonra, AYM'ye bireysel başvurunun yapılabilmesi mümkün kılınmalıdır.

⁶⁴ Sabuncu/Esen Arnwine, s. 229-246.

kanaatindeyiz.⁶⁵ Yüksek Mahkeme de baktığı başvurularda Sayıştay kararlarına karşı bireysel başvuruda bulunulabileceğine dair kararlar verdi.⁶⁶ Yüksek Mahkeme'nin bu hususa ilişkin kararlarından, Sayıştay kararlarına karşı bireysel başvuruda bulunmanın mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Sayıştay'ın yargısal nitelikteki kararlarına karşı bireysel başvurunun yapılabilmesi hukuk devleti ilkesi açısından önem arz etmektedir.

5. Anayasa Mahkemesi Kararları

Anayasaya (m. 153/1) göre “*Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir.*” Yine 153/son'a göre “*Anayasa Mahkemesi kararları Resmî Gazetede hemen yayımlanır ve yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar.*” Anayasanın bu hükmünden hareketle Anayasa Mahkemesinin kararları bütün organları, makamları ve kişileri bağlar. Yasama organının bilhassa iptal kararlarına ve gerekçelerine aykırı kanun çıkarmak da mümkün değildir.⁶⁷ Aynı şekilde m. 152/son fıkrada “*Anayasa Mahkemesinin işin esasına girerek verdiği red kararının Resmî Gazetede yayımlanmasından sonra on yıl geçmedikçe aynı kanun hükmünün Anayasaya aykırılığı iddiasıyla tekrar başvuruda bulunulamaz*” denilmekle kararlarının bağlayıcılığı açıkça düzenlenmiştir.

Anayasaya uygun olarak 6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin 3. fıkrasında açık bir biçimde, Anayasa Mahkemesi kararlarına karşı bireysel başvuru yolunun kapalı olduğu ifade edilmiştir. Bu hükümlerden hareketle Anayasa Mahkemesi kararlarına karşı bireysel başvurunun yapılmasının mümkün olmadığını belirtmeliyiz. Diğer bir ifade ile yargı organının kararlarının bireysel başvuru konusu olmasının en temel ve hatta tek istisnası Anayasa Mahkemesi kararlarıdır. Anayasa Mahkemesinin siyasi parti kapatma ve siyasi partilerin mali denetimine ilişkin kararları da dahil olmak üzere bütün kararlarına karşı bireysel başvuru yolu kapalıdır.⁶⁸

⁶⁵ Esen, s. 50.

⁶⁶ AYM, Genel Kurul, B. No: 2013/3228, 10/12/2015, R.G. Tarih ve Sayı: 14/1/2016-29593; AYM, B. No: 2012/615, 21/11/2013 (E. T. 18.08.2018).

⁶⁷ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.; Özbudun, s. 341-342; Gözler, *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*, s. 436 vd.

⁶⁸ Sabuncu/Esen Arnwine, s. 229-246; aynı yönde bkz., Şirin, s. 341-343.

SONUÇ

Devletin temel organları olan yasama, yürütme ve yargı kamu gücünü kullanarak işlem yapma yetkisine sahiptirler. Kamu gücü kullanılarak yapılan bütün işlemlerden dolayı bireysel başvurunun yapılması mümkün değildir. Anayasaya göre; “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir (148/3).*” Bu husus 6216 sayılı Kanunda da, “*Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye’nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurabilir.*” şeklinde ifade edilmiştir. Anayasa ve Kanundaki bu düzenlemelerden, ancak kamu gücü kullanılarak yapılan işlemlere karşı, başvuru yolları tüketildikten sonra, bireysel başvuru yapılabilir. Fakat kamu gücü kullanılarak yapılan bütün işlemlere karşı bireysel başvuru yapılamaz. Bireysel başvurunun konusu dışında bırakılmış işlem ve kararları aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür:

1. Anayasanın yargı denetimi dışında bıraktığı milletlerarası andlaşmalara (AY m. 90), inkılap kanunlarına (AY m. 174), kanun hükmünde olan olağanüstü hallerde ve savaş hallerinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine (AY m. 148), meslekten çıkarma cezası dışındaki HSK (AY m. 159) kararları ve YAŞ’ın terfi işlemleriyle kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma (AY m. 125/2) kararlarına karşı bireysel başvuru yapılamaz.

2. Yasama organı işlemlerine karşı doğrudan bireysel başvuru yapılmaz. Zira 6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin üçüncü fıkrasına göre, “*Yasama işlemleri... bireysel başvurunun konusu olamaz.*”

3. Yargı kararları açısından, 6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin üçüncü fıkrasında, sadece Anayasa Mahkemesi kararları bireysel başvurunun kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu nedenle AYM kararları dışında adli ve idari yargının kesinleşmiş bütün kararlarına karşı bireysel başvuru yolunun açık olduğunun kabulü gerekir.

4. Anayasa Mahkemesi tarafından mahkeme oldukları tespit edildiği takdirde, YSK ve Sayıştay’ın yargısal nitelikli kararlarına karşı da bireysel başvuru yolu açık olmalıdır.

5. Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine karşı bireysel başvuru yolu kapalıdır. 6216 sayılı Kanunun 45. maddesinin üçüncü fıkrasında,

“düzenleyici idari işlemler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapılamayacağı” açıkça belirtilmiştir. Cumhurbaşkanlığı kararnameleri, Cumhurbaşkanlığı tarafından çıkarılan ve düzenleyici nitelikte idari işlemlerdir. Anayasa m. 148/1’e göre AYM, Cumhurbaşkanlığı kararnamelerini şekil ve esas bakımından denetler. Bu nedenle CBK’ler aleyhine doğrudan bireysel başvuru yapmak mümkün olmamakla beraber, CBK’lerin uygulanmasından dolayı bireysel bir hak ihlalinin olması durumunda, başvuru yolları tüketildikten sonra bireysel başvuru yapılabilmelidir.

6. Yürütme organının diğer düzenleyici idari işlemlerine (yönetmelikler, tebliğler, genelgeler vs.) karşı doğrudan bireysel başvuru yapılamaz. Ancak bu işlemlerin kişilere uygulanması durumunda, Anayasa (m. 125) ve İYUK’a uygun olarak, olağan kanun yolları tüketildikten sonra, bireysel başvuru yolunun açık olduğunu ifade etmeliyiz. Diğer bir ifadeyle idarenin düzenleyici işlemlerine karşı doğrudan bireysel başvuruda bulunmak mümkün olmamakla beraber dolaylı olarak işlemin kişiselleştirilmesi ve bu şekilde bir hak ihlalinin oluşması durumunda bireysel başvuruda bulunmak mümkündür.

7. Bireysel işlem niteliğinde olan Cumhurbaşkanlığı kararlarına karşı, başvuru yolları tüketildikten sonra, bireysel başvurunun yapılabileceği kanaatindeyiz. Zira bireysel idari işlemlere karşı başvurunun yapılamayacağına dair herhangi bir düzenleme yoktur. Ayrıca Danıştay Kanunu m. 24/1-a’ya göre; bireysel nitelikte olan Cumhurbaşkanlığı kararlarına karşı doğrudan Danıştay’da iptal davası açmak mümkündür. Danıştay’ın kesinleşen kararlarına karşı bireysel başvuru açıktır. Dolayısıyla Cumhurbaşkanlığı kararı ile bir hak ihlalinin oluşması durumunda, başvuru yolları tüketildikten sonra, AYM’ye bireysel başvuru yapmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Aydın, Öykü Didem**, “Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, XV (4), Ankara, 2011.
- Baamonde, Maria Emilia Casas**, “Amparo Başvurusu”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 26, Yıl: 2009, s. 101-110.
- Çağlayan, Ramazan**, *İdare Hukuk Dersleri*, 5. Baskı, Ankara 2017.
- Çağlayan, Ramazan**, *İdari Yargılama Hukuku*, 9. Baskı, Ankara 2017.
- Çelik, Yeşim**, *Türk Hukukunda Bireysel Başvuru ve Anayasa Mahkemesi Uygulaması*, Ankara 2016.
- Ekinci, Hüseyin**, “Anayasa Mahkemesi Kanunu Çerçevesinde Bireysel Başvuruların İncelenmesi Usulü”, Musa Sağlam (Edt.), *Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru “Anayasa Şikâyeti”*, HUKAB Sempozyum Serisi, *HUKAB Yayınları*, Ankara 2011, s. 137-159, (Ekinci, “Anayasa Mahkemesi Kanunu”).
- Ekinci, Hüseyin/Sağlam, Musa**, *66 Soruda Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru*, www.anayasa.gov.tr, (3.5.2018).
- Esen, Selin**, “Türkiye’de Anayasa Şikâyeti”, *Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti/Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar)*, Tartışma Paneli, (Av. Özdemir Özok anısına) *TBB Yayınları*, Ankara, Ekim 2011, s. 44-55.
- Göztepe, Ece**, *Anayasa Şikâyeti*, AÜHF Yayınları No: 530 – AÜHF Döner Sermaye Yayınları No: 45, Ankara 1998, (Göztepe, *Anayasa Şikâyeti*).
- Göztepe, Ece**, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *TBB Dergisi*, Cilt: 95, Ankara 2011, s. 13-40, (Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi”).
- Gözler, Kemal**, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, Bursa, Temmuz 2018.
- Gözler, Kemal**, *İdare Hukuku*, C. I, 2. Baskı, Bursa 2009.
- Gören, Zafer**, “Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru”, *SÜHFD*, C. 5, S. 1-2, Konya 1996, s. 299-340.
- Hakeri, Hakan**, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, (14. Bası), Adalet Yayınevi, Ankara 2012.
- Hassemer, Winfried**, “Anayasa Şikâyeti ve Buna İlişkin Sorunlar (Almanya’da Temel Hak Şikâyeti Hakkında Rapor)”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 21, Yıl : 2004, 1-13.
- Holzinger, Gerhart**, “Avusturya Anayasa Hukukunda Anayasa Şikâyeti ve Bireysel Başvuru”, *Anayasa Yargısı*, C. 26, Y. 2009, 61-79.

Kuru, Baki, *İstinaf Sistemine Göre Yazılmış Medeni Usul Hukuku*, 2017.

Kim, Yang-Kyun, “Kore’de Anayasal Başvuru Sistemi”, *AYD, AYM Yayınları*, C. 9, Ankara 1992, 347-355.

Kılıncı, Bahadır, “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Sayı: 25, Ankara 2008, s. 19-59.

Mellinghof, Rudolf, “Federal Almanya Cumhuriyeti’nde Anayasa Şikâyeti”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 26, Yıl: 2009, 31-44.

Özbay, İbrahim, *6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununun Neler Getirdi?*, 2. Baskı, Ankara 2013.

Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 12. Baskı, Ankara 2011.

Özekes, Muhammet, *Pekcanitez Usul Medeni Usul Hukuku*, C. III, 15. Bs, İstanbul 2017.

Pimentel, Genaro David Gongora, “Amparo Ne İçindir?”, *Anayasa Yargısı*, Cilt: 26, Yıl: 2009, 163-220.

Sabuncu, Yavuz/Arnwine Esen, Selin, “Türkiye İçin Anayasa Şikâyeti Modeli Türkiye’de Bireysel Başvuru Yolu”, *Anayasa Yargısı*, C. 21, Y. 2004, 229-246.

Sağlam, Musa, “YSK Kararları Bireysel Başvuru Konusu Olabilir mi?”, *HUKAB*, Sayı: 2, Temmuz-Eylül 2012, s. 38-39.

Şahbaz, İbrahim, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru ve Sorunlar”, *Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti / Anlamı, Kapsamı ve Olası Sorunlar)*, Tartışma Paneli, (Av. Özdemir Özok anısına) *TBB Yayınları*, Ankara, Ekim 2011, 71-129.

Şirin, Tolga, *Türkiye’de Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru)*, İstanbul 2013.

Turabi, Selami, *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Rehberi*, Ankara 2013.